

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՏԱՐԱՆ

ԼԻԼԻԹ ՍԵՐՈՋԻ ՍԱՐՎԱԶՅԱՆ

**ՄԱՂԱՔԻԱ ՕՐՄԱՆՅԱՆԻ ՍՈՑԻԱԼ-ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԱԿԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԻ
ՔԱՆԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒՇՈՒԹՅՈՒՆ**

**Թ.00.02 - «Փիլիսոփայության պատմություն» մասնագիտությամբ
փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածուի
գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսության**

Ս Ե Ղ Մ Ա Գ Ի Ր

ԵՐԵՎԱՆ - 2012

Ատենախոսության թեման հաստատվել է ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության,
սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտում:

Գիտական ղեկավար՝

փիլիսոփայական գիտությունների
դոկտոր, պրոֆեսոր Կ.Ա. Սիրումյան

Պաշտոնական ընդիմախոսներ՝

փիլիսոփայական գիտությունների
դոկտոր, պրոֆեսոր Ս.Ա. Սարգսյան

փիլիսոփայական գիտությունների
թեկնածու Մ.Բ. Մարգարյան

Առաջատար կազմակերպություն՝

Ռուս-հայկական (Ալավոնական)
համալսարան

Ատենախոսության պաշտպանությունը կայանալու է 2012թ. հուլիսի 4-ին
ժամը 13:00-ին Երևանի պետական համալսարանում գործող՝ ԲՈՅ-ի
Փիլիսոփայության և սոցիոլոգիայի - 013 մասնագիտական խորհրդի
նիստում:

Մասնագիտական խորհրդի հասցեն՝ 0025, Երևան, Աբովյան 52ա, ԵՊՀ:

Ատենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ ԵՊՀ գրադարանի
գիտական աշխատողների ընթերցասրահում:

Սեղմագիրն առաքված է 2012թ. հունիսի 1-ին:

Մասնագիտական խորհրդի
գիտական քարտուղար՝

պրոֆեսոր Ս.Ա. Զաքարյան

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Թեմայի հրատապությունը և արդիականությունը. աշխարհաքաղաքական ժամանակակից շարժընթացները դրսևորվում են քաղաքական, ռազմական, տնտեսական, նշակութային և այլ նեգահաճակարգերի ու վերազգային համակեցությունների ձևավորման փորձերով, որոնք բախվում են ազգակենտրոն ու հայենակենտրոն գաղափարներն իրու քաղաքական դավանանք որդեգրած ժողովուրդների ազգային ինքնորշնան ու անկախության պահպանման ձգուումներին: Այս իրողությունը՝ որպես հրատապ խնդիր, քննարկվում է գիտափիլիսոփայական շրջանակներում: Կարևորվում են ոչ միայն ազգերի գոյապահպանման, այլև նրանց նշակութային-քաղաքակրթական առաջնորդացի հնարավորության ու այդ ուղղու ազգային ինքնատիպության հիմքերը:

Այս համատեքստում հրատապ է դարնում ազգային պատմության նորովի իմաստավիրումը պատմափիլիսոփայական, հրավափիլիսոփայական, քաղաքափուտական և նշակութաբանական տեսանկյուններից՝ բացահայտելու հայ ազգի ինքնության ակունքներն ու հոգևոր ներունակությունը: Խնդիր լուծմանն էապես նպաստում է անցյալում ստեղծված այն հայեցակարգերի հետազոտությունը, որոնք ոչ միայն ներկայանում են որպես կոնկրետ պատմաշրջանի ազգային-քաղաքական կեցության մոդելավորման արդյունք և ժամանակի քաղաքական-փիլիսոփայական մտածողության անդրադարձ, այլև իրենց գաղափարներով ու մերողաբանական սկզբունքներով կարող են օժանդակել ներկայի փիլիսոփայապատմական հետազոտություններին ու ազգային-քաղաքական մարտավարության նշակմանը: Այս առումով արդիական ինչեղություն ունի XIX-XX դդ. հայ նշանավոր մտածողներից մեկի՝ Մարդաբան Օրմանյանի (1841-1918) սոցիալ-փիլիսոփայական հայեցակարգը, որն արժեվորվում է ազգային գաղափարակարգով, պատմական և իր ժամանակի հրատապ հիմնախնդիրներն իմաստավիրելու եղանակով ու մերողաբանությամբ, ինչպես նաև ազգային կեցության բարեփոխման ուրույն ծրագրով:

Ինչպես անցյալում, այնպես էլ ներկայում մարդու հիմնախնդիրը իմաստավորվում է պատմաքաղաքական իրողությունների, գաղափարատեսական սկզբունքների ու չափորոշչների համատեքստում՝ միահյուսվելով սոցիալական, բարոյական և հրավաքաղաքական հիմնահարցերին: Փիլիսոփայապատմական հիմնախնդիրների լուծման ելակետը մարդինացությունն է՝ մարդու կեցության, եւրենական հատկությունների, բնական իրավունքների ու ազատությունների, անձնիշխանության, սոցիալ-բարոյական ու քաղաքական բնության փաստարկումը: Այս հենքի վրա հետազոտվում են նաև ազգային հիմնախնդիրները, հայության՝ որպես գործող ազգի կեցութային սկզբնահիմքերը, հայկականության ֆենոմենը և դրա ինքնագիտակցումը:

Օրմանյանի փիլիսոփայական խնդրակարգի առանցքը Հայություն-Հայունիք հարաբերակցությունն է՝ դրանց անխօելի միասնությամբ, և գլխավոր գաղափարը՝ հայության ազգային-քաղաքական ինքնորշումը պատմական Հայաստանում: Մյուս բոլոր հիմնահարցերի իմաստավիրունը ծառայեցվել է նշված հիմնագաղափարների փաստարկմանը: Արդի քա-

ղաղթական և դիվանագիտական գործընթացներում հույս կարևոր է անօտարելի հօչակել այն սկզբունքը, որ ազգային ինքնորոշման կամ սեփական քաղաքական կեցությունը որոշելու հրավունքը հրավաշափ է գործադրել միայն ինքնորոշվող սուբյեկտի բուն Հայրենիքում, ոչ թե բռնազավթված կամ ոչ պատմական տարածքներում։ Եւնելով այն իհմնադրութից, որ ա՛զգն է պետական ինքնիշխանության աղբյուրն ու կրողը՝ հայ մտածող հաստատում է, որ պետության ինքնությունը մարմնավորվում է և բարձրագույն իշխանության անկախության հրավունքով, և ազգի՝ իր հայրենիքում ինքնուրոյն զարգացման պատմական հրավունքով։

Դետագոտության թեմայի արդիականությունը պայմանակիրված է նաև պետություն-եկեղեցի հարաբերակցության նորովի ընթացմամբ և Հայ եկեղեցու՝ որպես ազգային իհմնակառուցի պատմական դերի ու դավանաբանական պայքարի վերահմաստավորման անհրաժեշտությամբ։ Հատկանշական է Յր. Միրզոյանի դիտողությունը, որ «հայ փիլիսոփայապատմական գրականության մեջ կա՞մ ընդհանրապես անտեսվել է կրոնադավանաբանական պայքարը, կա՞մ եթե արժանացել է ուշադրության, ապա միայն միարարական ու հակամիարարական պայքարի կապակցությամբ»¹։ Օրմանյանի հայեցակարգում փաստարկվում են Հայ եկեղեցու ինքնիշխանության հիմքերը, հոգևոր իշխանության քաղաքական, օրենսդրական, խորհրդակցական, դատական ու դիվանագիտական գործունեությունը, եկեղեցական քաղաքականության ազգային միտումները և քաղաքական նպատակները դավանաբանական պայքարում։ Կերպությունը են հայ-հունական և հայ-լատինական բանակցություններում արծարածված կրոնա-աստվածաբանական այն խնդիրները, որոնք ազդեցություն են ունեցել հայ փիլիսոփայական մտքի վրա։ Այս առումով կարևորում ենք Ս. Արևատյանի հայեցակետը. «միջնադարյան փիլիսոփայության իհմնահարցերը լրիվ ընդգրկելու անհրաժեշտությունից ելնելով, պետք է ուսումնասիրության մեջ ներառել հայ աստվածաբանական միտքը՝ իր փիլիսոփայական հարցադրումներով և լուծումներով»²։ Յարկ է նշել, որ վերոհիշյալ խնդրակազօծ հրատապ է եղել ոչ միայն միջնադարում, այլև Նոր և Նորագույն ժամանակներում։ Ուստի դավանաբանական և աստվածաբանական խնդիրների մեկնությունը պետք է դիտել ոչ միայն միջնադարի, այլև առհասարակ հայ փիլիսոփայական մշակույթի բաղկացուցիչ նաև։

Ներկայում քննարկվում են քաղաքական փիլիսոփայության և իրավունքի փիլիսոփայության բազում իհմնահարցեր, որոնք առնչվում են պետության եռթյանը, կառավարման սկզբունքներին, ժողովրդավարության չափորոշիչներին, մարդու և քաղաքացու իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանության երաշխիքներին։ Նշված խնդիրները պահանջում են հայ իրավաբանական մտքի համարժեք հետազոտություն։ Այս առումով ևս կարևորվում են Օրմանյանի փիլիսոփաբաղադրական և իրա-

¹ Միրզոյան Յ., Կրոնադավականաբանական պայքարը և հայ փիլիսոփայական միտքը // Հայ իմաստափորությունը հոգևոր մշակույթի համակարգում։ հայ փիլիսոփայության ներդրաբանական հարցեր, Պրակ 1, Եր., 1992, էջ 66։

² Արևատյան Ս.Ս., Հայ իմաստափորությունը հոգևոր մշակույթի համակարգում // Հայ իմաստափորությունը հոգևոր մշակույթի համակարգում։ հայ փիլիսոփայության ներդրաբանական հարցեր, Պրակ 1, էջ 13։

վավիլիսոփայական հայեցակարգերը, որոնք ներառում են հասարակության քաղաքական կազմակերպման հիմքերի, պետական կառուցակարգի, կառավարման էության ու ծևերի, իշխանության սուբյեկտի, պետական (և ազգային) քաղաքականության նպատակի, միտումների և այլ հիմնահարցեր, որոնք եղել են բոլոր դարաշրջանների քաղաքական փիլիսոփայության առանցքը: Ըստ նրա՝ քաղաքագիտական հետազոտությունները պետք է հիմնվեն պատմափիլիսոփայական փաստարկումների վրա, որպեսզի ճիշտ գնահատվեն որոշակի պատմաշրջանուն Հայաստանի իրավաքաղաքական կացությունը, աշխարհաքաղաքական զարգացումները և դրանց ազդեցությունն ազգային կյանքում: Քաղաքական փիլիսոփայության գաղափարները հայեցակարգվում են այս իրողությունների համատեքստում՝ ազգային նպատակների համաձայն:

Հայաստանում սահմանադրական պետության ամրապնդման արդի գործընթացներում սահմանադրական իրավունակությունը դիտվում է գերագույն արժեք՝ որպես ազգի ինքնակառավարման ազատության, պետական կառուցակարգի կայացման, քաղաքացիական իրավունքների ճանաչման ու գործադրման իրավական կեցության հիմք: Այս առումով հույժ կարևոր է ազգային սահմանադրականության լինելիության պատմական ուղղությունը, սահմանադրական սկզբունքների փիլիսոփայական մեկնաբանությունը: XIX դարի արևմտահայոց սահմանադրական գաղափարախոսության և քաղաքական հարցադրումների իմաստասիրունը կնպաստի ոչ միայն իրազեկ լինել դարաշրջանի իրավափիլիսոփայական նտածողությանը, այլև ինացական այդ հենքի վրա ծցզրտել ազգային սահմանադրականության չափորոշիչների արդի ժամանակաշրջանուն:

Թեմայի մշակվածության աստիճանը. Օրմանյանն իր վարչական, քաղաքական, դիվանագիտական գործունեությանք հանարկել է իր ժամանակի ամենահեղինակավոր գործիքներից մեկը: Կրժեվորվել է նրա գրական ստեղծագործությունը, որի ազդեցությունը զգալի է թե՛ արևմտահայ, թե՛ արևելահայ հեղինակների երկերում: Օրմանյանի՝ որպես ազգային գործչի և մտածողի դերը պատմության մեջ մանրամասն վերլուծված է Յ. Սիրունու և Բ. Կյուլեսերյանի աշխատություններում: Սփյուռքահայ և խորհրդահայ պատմագրության մեջ նրա որոշ գաղափարադրույթներ հղվել են՝ Հայաստանի պատմության առանձին դրվագների, ազատագրական շարժման, եկեղեցական ժողովների դերի ու նշանակության, սահմանադրական շարժման պատմության և այլ հարցերի առնչությամբ:

Ժամանակակից հեղինակները՝ Յ. Գևորգյանը, Յ. Սիրովյանը, Ս. Զաքարյանը, Ա. Խառասոյանը, Ռ. Պապյանը, Ռ. Միրումյանը, Ա. Բողոյանը, Ս. Սարգսյանը, Գ. Գրիգորյանը, Վ. Արթինյանը և այլոր, նույնպես անդրադարձել են Օրմանյանի հայացքներին՝ առանձին հիմնախնդիրների հետազոտության շրջանակում: Նրանց մասնավորապես հետաքրքրել են նտածողի այն հայեցակետերը, որոնք վերաբերում են Յա Եկեղեցու ազգային և ժողովրդավարական էությանը, աշխարհիկ ու հոգևոր գործիչների իրավասություններին ու հարաբերակցությանը, կաթողիկոսական ընտրություններին, դավանաբանական պայքարին ու քրիստոսաբանական խնդիրներին, ինչպես նաև մարդու կեցության, բնության, բնական ու սահմանադրական իրավունքների, ազգի գոյատևման հիմքերի, ազգային հո-

գույ յուրակերպության, ազգ-պետություն, ազգ-կրոն հարաբերակցության հիմնահարցերին, ազգային միասնության պայմաններին և այլն:

Այդահով՝ Օրմանյանի առավել հանրաճանաչ Երկերը (մասնավորապես՝ «Դայոց Եկեղեցին», «Ազգապատումը» և որոշ բանախոսություններ) եղել են տարաբնույթ հիմնահարցերի ուսումնասիրության աղբյուր, ինչը վկայում է նրա գիտական ստեղծագործության թեմատիկ համապարփակությունը: Գնահատենով բոլոր հետինակների աշխատանքը, այնուհանդերձ, հարկ է նշել, որ առայսօր հետազոտված չեն Օրմանյանի մարդարանական, պատմափիլիսոփայական, սոցիալ-քարոյագիտական, փիլիսոփայաբարձական, հրավափիլիսոփայական հայեցակարգերը: Չի գովել որևէ աշխատություն՝ նրա գիտական ողջ ժառանգության համալիր ուսումնասիրության հիմնան վրա:

Ներկայացվող ատենախոսությունն առաջին փորձն է՝ լրացնելու հայ փիլիսոփայապատմական մտքի հետազոտություններում առկա այդ բացը: Առաջին անգամ համակլորմանի և համակարգված ձևով վերլուծվում են Օրմանյանի հիշյալ հայեցակարգերը, ազգային խնդրակարգն ու ներողաբանական սկզբունքները՝ նրա հրապարակված բոլոր աշխատությունների հիմնան վրա:

Հետազոտության նպատակը և խնդիրները. հետազոտության նպատակն է՝ վերլուծել և իմաստավորել Սաղաքիա Օրմանյանի փիլիսոփայական հայեցակարգում փաստարկված գաղափարները, գիտատեսական ընթացնումները, ազգային քաղաքականության նպատակն ու չափորոշիչները՝ արդի քաղաքական հրատապ խնդիրների և ներողաբանական նոր կողմնորոշումների հաշվառմանը: Ըստ այդմ՝ հետազոտության հիմնական խնդիրներն են.

• Վերլուծել մարդու հիմնահարցի սոցիալ-քաղաքական և քարոյական տեսանկյունները՝ քրիստոնեական արժեհամակարգի ու քաղաքական փիլիսոփայության հիմնասկզբունքների համատեքստում,

• քացահայտել ազգի կեցության սկզբնակինքներն ու քաղաքակրթական հնքնությունը՝ արևմտանվորապական և ազգային հայեցակետերի համեմատական վերլուծության հիմնան վրա,

• հետազոտել Դայ Եկեղեցու՝ որպես ազգային հիմնակառույցի պատմաքաղաքական դերը ներազգային քաղաքական լյանքում և հոգմոր իշխանության ազգային քաղաքականության միտումները դավանաբանական պայքարում ու միջանական-միջնեկեղեցական հարաբերություններում,

• Օրմանյանի հրավաքաղաքական հայեցակետերի ուսումնասիրության հիմնան վրա նեկնաբանել հասարակության քաղաքական-վարչական կազմակերպման այն ձևերն ու եղանակները, որոնց նպատակահարմարությունն ազգային կեցության մեջ հիմնավորվում է պատմափիլիսոփայական և քաղաքագիտական փաստարկումնեով,

• Վերլուծել ազգային սահմանադրականության ակունքները, գաղափարախոսական, իրավափիլիսոփայական, իրավաքաղաքական հիմքերը, ազգային-սահմանադրական արժեհամակարգը՝ որպես ժողովրդակարական կառավարման օրինական հիմք:

Ատենախոսության հիմքում ընկած են հետազոտության առարկայի ու մեթոդաբանական կողմնորոշումների միասնականության և անցյալի ազգային մեթոդաբանական մտքի ու արդի տեսական-մեթոդաբանական հայեցակետերի փոխկապվածության սկզբունքները: Օրմանյանի մտակառուցումների մեթոդաբանական ելակետը ազգն է, ազգի կեցութային հիմքերը, որոնց բացահայտումը բանալի է՝ իմաստափելու ազգային պատմությունն ու ազգային հիմնախնդիրները: Ուստի՝ հնարավոր չէ մեթոդաբանական օտար հայեցակարգերը, օրինակ՝ մարքսիստական մեթոդաբանությունը հարմարեցնել սույն հետազոտության առարկային: Այլապես ներկայում ևս քննադատություն կիամարվեր խորհրդային տարիներին տարածված այն կարծիքը, թե Օրմանյանը «խուսանավում էր դասակարգային պայքարի պատմություն գրելուց»³: Սակայն մեթոդաբանական նոր՝ ազգային մոտեցմանը քննադատական այս կարծիքը գնահատում ենք որպես հայ մտածողի դիրքորոշման ճշգրիտ արժեվորում, քանզի նրա հայեցակարգում ազգային գործննն արժեվորվել է որպես պատմական շարժմանը, ազգային հիմնահարցերը իմաստափելու հիմք: Ազգային գործննն իրու մեթոդաբանական սկզբունք ու չափորոշիչ ընդունել են դեռևս միջնադարի հայ մտածողները: Ծեշտելով XIII-XV դդ. հայ փիլիսոփայության գործնական ուղղվածությունը՝ Ս. Զաքարյանը նշում է, որ այն «առաջին հերթին, կոչված էր իմաստավորելու ազգի գոյատևման, ազգային ինքնության և արժանապատվության, ազգային և համամարդկային արժեքների խնդիրները»⁴:

Հայ մտածողների (այդ թվում՝ Ս. Օրմանյանի) ազգային փիլիսոփայական խնդրակարգի ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս բացահայտել նրանց մեթոդաբանական հայեցակետերը, որոնք արդի գիտական հետազոտություններն ուղղորդում են ճիշտ հունով: Ս. Սարգսյանի դիտարկման՝ «Ազգագոյացման ու ազգապահպանման վերաբերյալ հայ մտածողների ընթանումները պատմածանաբնագործական ու մեթոդաբանական նշանակություն ունեն նաև մեր օրերում»⁵: Ընդ որում, ինչպես հաստատում է Կ. Միրունյանը, ազգային մեթոդաբանական մտքի վերլուծությունը կարող է «կապակցող օղակի» դեր կատարել պատմական որոշակի հետազոտությունների ու արդի մեթոդաբանական որոնումների միջև, նաև «օգտակար լինել... համապատասխան հայեցակարգեր մշակելու գործում»⁶:

Հաշվի առնելով Օրմանյանի փիլիսոփայական մտակառուցումների գիտամեթոդական հենքը (ազգ, ազգի կեցութային հիմքեր՝ տրամաբանական է ընդունել ներկայում առաջադրություն մեթոդաբանական այս մոտեցումները, որոնք համահունչ են մեր հետազոտության առարկային, օժանդակում են բացահայտել դարաշրջանի փիլիսոփայական մտածողությունը

³ Մկրտչյան Յ., Արևմտահայերի Ազգային սահմանադրության սովետահայ պատմագրությունը // Բամբեր Երևանի համալսարանի, Եր., 1985, էջ 135:

⁴ Զաքարյան Ս., Մարդու հիմնահարցը 13-15-րդ դարերի հայ փիլիսոփայության մեջ, Եր., 1999, էջ 252:

⁵ Սարգսյան Ս., Ազգի կրոնական ըմբռումը հայ տեսական մտքի համատեքստում և սփականությունը // Հայ իմաստափորությունը հոգևոր մշակութի համակարգում, Պրակ 5, Եր., 2003, էջ 137:

⁶ Միրունյան Կ., «Ազգային պատմության մեթոդաբանություն» հասկացության կարգավիճակի մասին // Հայ իմաստափորությունը հոգևոր մշակութի համակարգում, Պրակ 3, Եր., 1998, էջ 35:

և փաստարկել նշված հեղինակի գաղափարադրույթների ճշմարտացիությունը: Այս համատեքստում կիրառվել են նաև պատմականության, կոնկրետ-պատմական, պատմահամեմատական, տրամաբանական, պատմականի ու քաղաքականի միասնականության և այլ մեթոդներ:

Ստենախոսության գիտական նորույթը. Մ. Օրմանյանի գիտական ժառանգության հետազոտության հիման վրա ատենախոսության մեջ հիմնավորվում է մարդաբանական, սոցիալ-բարոյական, պատմափիլիստիայական, քաղաքական, իրավափիլիստիայական և այլ հիմնահարցերի փոխկապվածությունը ազգային խնդրակարգում: Մասնավորապես.

• Փաստարկվում են Օրմանյանի մտակառուցումները՝ ազգի կեցութային և նշակութային-քաղաքակրթական ինքնության հիմքերի վերաբերյալ, որոնց միջոցով հաստատվում է հայ ազգի ինքնորոշման իրավունքը հայկական բռնազավթված տարածքներում: Ազգային հոգու հետաքննությունը դիտվում է որպես ազգի վերածննդի ուղիներն իմաստասիրելու ելավետ ու չափորոշիչ:

• Ազգբնադրյուրների և վավերագրերի հիման վրա հիմնավորվում են Հայ Եկեղեցու հոգևոր ինքնության ու վարչական ինքնիշխանության ակունքները և պատմական դերը ազգային գործընթացներում: Վերլուծվում և քննարատվում են Հայոց Հայրապետական Աթողի ամկախությունը մերժող հռոմեամետ հեղինակների տեսակետները, բացահայտվում դրանցում քողարկված քաղաքական միտումները:

• Պատմափիլիստիայական վերլուծությամբ բացահայտվում են Հայ Եկեղեցու ազգային քաղաքականության էությունը, նպատակն ու միտումները դավանաբանական պայքարում և Եկեղեցիների միաբանության փորձերում: Հիմնավորվում է, որ ազգի ու Եկեղեցու ինքնության համար առավել անվտանգ է պահպանողական դիրքորոշումը, քան զիջումների անկանխատեսելի քաղաքականությունը:

• Վերլուծվում են Օրմանյանի փիլիստիայաքաղաքական հայեցակետերը՝ իշխանության ծագման աղբյուրի, հասարակության քաղաքական-վարչականական կազմակերպման եղանակների, պետության կառույցի և կառավարման ձևերի, աշխարհիկ ու հոգևոր իշխանությունների հարաբերակցության վերաբերյալ: Փաստարկվում են կենտրոնացված և ապակենտրոն կառավարման պատմափիլիստիայական ու իրավական հիմքերը և քաղաքական նպատակահարմարությունն ազգային տարբեր համակեցությունների համար:

• Վերլուծվում է Օրմանյանի իրավափիլիստիայական հայեցակարգը՝ ազատության, օրենքի և իրավունքի ծագման, դրանց տեսակների, իրավունքի ու պարտականության հարաբերակցության, օրինաստեղծման հիմնապայմանների, խորհրդարանական կառավարման մշակույթի ազգային ակունքների, իրավական քաղաքականության և դրա գործնական արդյունքների մասին:

• Մեկնաբանվում են Ազգային Սահմանադրության պատմաքաղաքական, իրավափիլիստիայական, գաղափարախոսական հիմքերը, սահմանադրական կառավարման սկզբունքները, ինքնավարության սահմանները, Ազգային վարչության կառուցակարգը, պաշտոնավարման էությունը և սահմանադրական քաղաքականության նպատակը՝ ընտրական իրա-

վունքի գործադրմամբ ձևավորել ազգային-հրավական միասնական կեցություն: Դիմնավորվում է այն գաղափարը, որ Սահմանադրությունը ներառում է հրավական պետության հրականանալի մորել: Քննադրատվում են Սահմանադրության որոշ դրույթներ, որոնք չեն համապատասխանում հայերի հպատակության կարգավիճակին:

Դետագուտության տեսական և գործնական նշանակությունը պայմանավորված է թեմայի արդիականությամբ և մեթոդաբանական նոր հարթության վրա կատարված հետազոտության գիտական նորույթով: Օրնանյանի փիլիսոփայական հայեցակարգի ուսումնասիրությունը բույլ է տալիս XIX-XX դդ. հրոդությունների համատեքստում հանարժեք ընկալել ոչ միայն հետազոտվող հեղինակի, այլև տվյալ շրջանի պատմափիլիսոփայական, հրավափիլիսոփայական, քաղաքագիտական հարցադրությունները, մեթոդաբանական կողմնորոշումները, ազգային-քաղաքական գաղափարակարգը և սահմանադրական արժեքների տեղն ու դերը հայ փիլիսոփայական մշակույթի համակարգում: Աստեղախոսության հիմնադրույթները կարող են նպաստել հայ փիլիսոփայապատմական և մեթոդաբանական մտքի պատմության ամբողջական ուսումնասիրությանը: Աստեղախոսության մեջ կատարված տեսական եզրահանգումները կարող են կիրառվել հայ փիլիսոփայության պատմության, հայ քաղաքական մտքի պատմության, հայ իրավունքի պատմության, հայ Եկեղեցու պատմության և դավանաբանական պայքարի հետազոտական աշխատանքներում: Դետագուտության արդյունքները կարող են օգտագործվել հայ փիլիսոփայության և մշակույթի պատմության, Դայաստանի պետության և իրավունքի պատմության, հայ իրավաքաղաքական ուսմունքների պատմության բուհական դասընթացներում:

Աստեղախոսության փորձաքննությունը. հետազոտության հիմնական գաղափարները, դրույթները և մոտեցումները հրապարակվել են.

- ՀՊՄ-ում կազմակերպված «Դայաստանի քաղաքակրթական ինքնությունը. պատմություն և արդիականություն» հիմնահարցին նվիրված միջբուհական գիտաժողովում (2009, մայիսի 21),
- ՀՊՄ քաղաքագիտության և իրավունքի պատմության ամբիոնի տեսական սեմինարում (2010, հոկտեմբերի 10),

- Ռուս-հայկական (Սլավոնական) պետական համալսարանի V տարեկան գիտական համաժողովում (2010, դեկտեմբերի 10):

Թեման քննարկվել է ՀՀ ԳԱՍ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտի հայ փիլիսոփայության պատմության բաժնում (2011, նոյեմբերի 11): Աստեղախոսության հիմնադրույթներն արտացոլվել են գիտական հանդեսներում հրապարակված մի շարք հոդվածներում:

Դետագուտության կարուցվածքը և ծավալը. ատեղախոսությունը կազմված է ներածությունից, երեք գլխից (առաջին գլուխը բաղկացած է երեք, երկրորդ՝ երկու, երրորդ՝ չորս ենթագլխից), եզրակացություններից և օգտագործված գրականության ցանկից: Աստեղախոսության ընդհանուր ծավալը 156 է լի:

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՊՈՎՈՒԹՅՈՒՆ

Ներածությամբ մեջ հիմնավորվում են հետազոտվող թեմայի արդիականությունն ու հրատապությունը, ցույց է տրվում դրա մշակվածության աստիճանը, ձևակերպվում են հետազոտության նպատակը, խնդիրները և մերժաբանական սկզբունքները, ներկայացվում է ատենախոսության գիտական նորույթը, թեմայի ուսումնասիրության տեսական ու գործնական նշանակությունը:

Առաջին գլխում՝ «**Ազգային լինելիության ու զարգացման փիլի-սովորական փաստարկումները»», ներկայացվում են Ս. Օրմանյանի փիլիսոփայական հայեցակետերը մարդու հիմնախնդրի բարոյահրավական և սոցիալ-քաղաքական տեսանկյունների վերաբերյալ, վերլուծվում է ազգի կեցության սկզբնահիմքերի նրա հայեցակարգը, քննարկվում են եվրոպական ու ազգային պատմափիլիսոփայական մոտեցումները քաղաքակրթական ինքնության հիմնահարցին:**

«**Սարդու հիմնահարցի բարոյահրավակական և սոցիալ-քաղաքական տեսանկյունները» ենթագլխում ներկայացվում է մարդու խնդրակարգը, որը ներառում է մարդու ծագման, բնության, ինքնապահպանման գործոնների, կյանքի հմաստի, նպատակների, արժեքային կողմնորոշումների և այլ հիմնահարցեր, որոնք Օրմանյանը հետազոտում է քրիստոնեական աստվածաբանության և փիլիսոփայության (գիտության) միասնականության սկզբունքով: Դիմնավորվում է, որ մարդու արարագործության հիմքն է, եւրունը, նպատակը և բարձրագույն եակը տիեզերական կարգում: Դայ մտածող շեշտում է նաև այն գաղափարը, որ ազգերի՝ որպես մարդկության բնատեսակների լինելիությունը սահմանված է ասսվածային օրենքներով, ինչից բխում է նրանց գոյության անօտարելի իրավունքը: Դրանով իսկ նա հակադրվում է այն կարծիքներին, որոնց համաձայն՝ ազգը արհեստական կատեգորիա է՝ չունի արմատներ ոչ բնության, ոչ էլ պատմության մեջ (Ե. Սմիթ) կամ էլ ազգը Եվրոպայում պատմական զարգացման երկարատև գործընթացի արդյունը է (Մ. Խրոխ):**

Սարդու հասարակական ու բարոյական բնությունը քննելիս Օրմանյանը ելուում է մարդու նախասկզբնական կեցությունից, որն արտահայտվում է նրա եւրենական հատկանիշներով՝ զգայականությամբ, բանականությամբ և ազատ կամքով: Այս համատեքսուուն փաստարկվում են մարդու անձնիշխանության, կամքի ազատության ու նախասահմանության հարաբերակցության խնդիրները: Դիմնավորվում է այն գաղափարը, որ նախասահմանությունը, Աստծո շնորհները և մարդու ազատ ընտրելու կամքը հակադիր չեն աստվածահաստատ կարգում: Այս հարցում ակնհայտ է Օրմանյանի տեսակետի նույնականությունը միջնադարի հայ մտածողների ավանդական փիլիսոփայական տեսություններին:

Կտենախոսը հատուկ ուշադրություն է դարձնում մարդ-սոցիալական աշխարհի հարաբերակցության Օրմանյանի մեկնաբանությանը: Մարդը ոչ միայն բնական, բանական ու բարոյական եակ է, այլև օժտված է սոցիալական, քաղաքական և իրավական կեցությամբ: Մերժելով այն տեսակետը, թե ի սկզբանե եղել է մարդկության ամբանական, անգիտակից ու վայրենի վիճակ՝ մտածողն ընդգծում է մարդու բնական ունակություննե-

րը, այդ թվում՝ ընտանեկան և սոցիալական համակեցության կանոնակարգով ապրելու հատկանիշները, որոնք դրսարքել են արարումից ի վեր: Արժեվորվում են մարդու իրավունքներն ու ազատությունները, ինչպես նաև նրա բարոյական պարտականություններն ընտանիքի, ազգի ու պետության առջև: Այս համատեքստում մեկնաբանվում են ազգային բարոյականությունը և քաղաքական բարոյականությունը, որոնք ենթադրում են հասարակական (ազգային) հարաբերությունների հնարավորինս ապաքաղաքականացում, դրանց կանոնակարգում բարոյական չափանիշներով:

«Ազգի կեցութային սկզբնահիմքերի հայեցակարգ» ենթագլխում վերլուծվում են ազգագոյացման հիմքերի վերաբերյալ Օրմանյանի գաղափարները: Դեռևս XIX դարավերջին Արևմտահայաստանում Հայկական հարցի լուծման հնարավոր եղանակների որոնման գործընթացում կարևորվեցին հայ ազգի ծագումնաբանության, ազգային հնքնության պահպանման գործոնների, քաղաքական կեցության բարեփոխման օրինականության գիտափիլսոփայական տարրեր մեկնաբանությունները: Ըստ Օրմանյանի՝ ազգային խնդիրների լուծման բանալին հայության՝ որպես գործող ազգի կեցութային սկզբնահիմքերի փաստարկումն է:

Նշված խնդիրների վերլուծությունը պայմանավորված է նաև տվյալ ժամանակաշրջանում շրջանառվող այն տեսակետներով, որոնց համաձայն՝ հայության առկա կացությունը համահունչ չէ ազգերին հատուկ կեցությանը, և աշխարհում սփռված լինելով՝ հայերը չեն կարող ակնկալել անկախություն և պետականության վերականգնում: Քննադատվում է «ազգ-պետություն» հայեցակարգը, որում ազգն ընբռնվում է եթե ոչ որպես պետության հոմանիշ, ապա վերջինին միակցված իրողություն (Լ. Ակտոն):

Մինչև XVIII-XIX դդ. Եվրոպական քաղաքական գործընթացներում ազգային գործոնն էական դեր չի ունեցել. հասարակությունը դիտվել է պետաքաղաքացիական կապերով միավորված անհատների միություն: Սակայն պատճառագիտության, իրավունքի փիլիսոփայության ու քաղաքական փիլիսոփայության մեջ ազգային գործոնը սկսեց արժեվորվել որպես պատճառական շարժընթացի և քաղաքական փոփոխությունների հենք: Ազգային ինքնազիտակցությունը դիտվեց մշակութային այն ենթատեքստում, որը նպաստում է քաղաքացիների քաղաքական ակտիվության աճին (Յու. Ղաբերնաս): Բայց նոր գիտակցված ազգության սկզբունքը հակասում է հնուց ի վեր կազմավորված ազգերի՝ մեկ պետության մեջ բռնի միավորնանը, որոնցից որևէ կերպ չի կարող ծևակորվել նոր ազգություն (Ա. Գրադովսկի): Աւենախոսը մեկնաբանում է նաև այն հայեցակետը, ըստ որի՝ ազգն իր կեցությամբ դիտարկվում է որպես պետության սուբստանցային հենք և ոչ հակառակը (Կ. Ջյուբներ, 3.9. Ֆիխտե):

Արժեվորելով պետաքաղաքական անկախությունն իրև ազգային անվտանգության երաշխիք՝ Օրմանյանը նույնպես նշում է, որ պետականությունն աստրիբուտային չէ ազգակազմից կեցութային ինքների համակարգում: Դարաշրջանի ազգային մտածողությանը համահունչ՝ նա հաստատում է ազգագոյության հետևյալ հիմնապայմանները. ա) ավանդություն (պատճություն)՝ որպես ազգի գոյության վկայություն, բ) ազգաբնակչության որոշակի թվակազմ, որը բավարար լինի ինքնապահպաննան ու ինքնակառավարման համար, գ) լեզու՝ որպես գաղափարների հաղոր-

դակցության միջոց, մշակութային, հասարակական ու քաղաքական շփումների եղանակ, ինչպես ազգային միասնության պայման, դ) հայրենի բնաշխարհ՝ որպես ազգային կեցության բնապատճական հիմք, բնօրոշան, որտեղ ազգայնացել է հայ ժողովուրդը: Օրենքութիւն այս հիմքերը կազմում են ազգի մարմնական կեցությունը, որում միահյուսված են նրա հոգևոր կեցության բաղադրիչները: Դրանք որոշարկվում են ազգային կազմակերպությամբ, համագօյին նպատակով ու միասնությամբ: Ազգին ազգության գլխավոր խնդիրը հայության հոգու եռթյան բացահայտումն ու իմաստավորումն են: Ըստ հայագետի՝ ազգային հոգին բովանդակում է հայ անհատների ինքնատիկ հատկությունների ու հարաբերությունների ամբողջությունը: Նա կարևորում է այն արժեհամակարգի կայունությունը, որի տարրերը ապացուցում են բուն հայկականը և կենսունակը ազգի մեջ:

«Ազգային-քաղաքակրթական ինքնության հիմնախնդիրը» ենթագլխում վերլուծվում են հայոց քաղաքակրթական ներունակության և քաղաքական ինքնորշշման շուրջ Օրմանյանի պատմափիլիսոփայական հայեցակետերը: Քննադատվում են այն տեսությունները, որոնց համաձայն՝ հայությունն անկման կամ կործանման շղափուլում է, և նրան կարելի է բնորշել միայն իրուս «աշխարհագրական տարր», «կրոնական ազգ», «պատմական ժողովուրդ»: Քննավորվում է, որ «հայկական քաղաքակրթությունը» շարունակական լինելիության մեջ է, ինչը պայմանավորված է հայ ազգի կենսական շրջափոխության անընդհատությամբ ու մշակութային-քաղաքական ներունակությամբ:

Քաղաքակրթական ինքնության ակունքները հետազոտելիս Օրմանյանը կարևորում է ազգային պատմության՝ հայոց անցյալի իմաստավորումը, ներկայի քաղաքակիսուական վերլուծությունը և ապագայի հնարավոր կանխատեսումը: Նրա հետազոտության ելակետը հայոց հոգևոր կեցությունն է, որով բացահայտվում է ազգի քաղաքական գործունակությունը՝ թե՛ պետականության առկայությամբ, թե՛ ազգային-պատմագրական պայքարում, թե՛ օտար հպատակության ներքո քաղաքական ինքնավար կառույցներ ստեղծելու գործնակացում:

Ստենախոսը ներկայացնում է ազգերի ինքնորշշման իրավունքի՝ Օրմանյանի մեկնությունը: Այս իրավունքը հայ մտածող անվանում է սեփական քաղաքական կեցությունը որոշելու իրավունք կամ քաղաքական անհատականության սահմանում: Նա քննադատում է բնիկ ժողովուրդների նկատմամբ կիրառվող քաղաքականությունը, մերժում վարչական ինքնավարության սկզբունքը, որի հիման վրա իրականացվում էին ազգային տարածքների մեխանիկական տրոհումներ, և ազգերը բաժանվում էին տարբեր պետությունների տիրապետության ներքո: Նրա պահանջն է՝ ինքնորշման իրավունքի գործադրությունը ինքնորշովող սուբյեկտի բուն ՝ Յայրենիքում: Ազգային իրավունքների վերականգննան օբյեկտիվ պայմաններն են՝ պատմական գոյություն, քաղաքական կեցություն և քաղաքակիրթ պետություն ունեցած լինելը և մշակութային արժեհամակարգը:

Ըստ Օրմանյանի՝ քաղաքակրթական ինքնության որոշարկման հիմքը պատմության պատմափիլիսոփայական իմացությունն է: Ատենախոսը ինքնավորում է, որ յուրաքանչյուր պատմաշրջանի քաղաքական համապատկերը և առկա խնդիրները հուչում են, թե ազգային պատմու-

թյան հատկապես ո՞ր դրվագները, օրինաչափությունները, հիմնահարցերն ու դրանց պատմաքաղաքական լուծումներն են առանձնանուն հատուկ հետազոտման ու իմաստավորման հրատապությամբ: Կարևորվում է Յայստանի պետական կարգի, իրավական համակարգի, կառավարման ձևերի, քաղաքական իշխանության անկման պատճառների հետաքննությունը՝ քաջահայտելու հայկական պետության էական հատկանիշները, կառավարման սկզբունքները, քաղաքական մշակույթը և այլն:

Երկրորդ գլխում «**Յայ Եկեղեցու՝ որպես ազգային հիմնակառույցի պատմաքաղաքական դերը»», քննարկվում են Յայ Եկեղեցու ինքնիշխանության հիմքերի վերաբերյալ հայամետ ու օտարադավան հեղինակների տեսակետները, դավանարանական պայքարում ու միջեւեղեցական բանակցություններում դրսուրվող Յայ Եկեղեցու քաղաքականության նպատակը և նրա դերն ազգային կեցության մեջ:**

«**Յայ Եկեղեցու ինքնիշխանության հիմքերը» ենթագլխում իմաստավորվում է Յայ Եկեղեցու պատմական դերը, որը պայմանավորված է նրա իրականացրած հոգևոր, քաղաքական, օրենսդրական, խորհրդական դատական և միջազգային-միջազնուական հարաբերություններում միջնորդական գործունեությամբ: Միաժամանակ հիմնավորվում է, որ Եկեղեցին երեք չի հավակնել «պետական Եկեղեցի» տիտղոսի՝ քաղաքական իշխանությանը փոխարինելու գծուունով: «Պարզապես Եկեղեցու վարչական ինքնիշխանության պահպաննամբ էր հնարավոր լուծել ազգային բազում խնդիրներ՝ հատկապես հայոց հայստակության վիճակում: Այս համատեքստում փաստարկվում են Յայ Եկեղեցու ծագման ակունքները, Յայրապետական Վրորի օրինական ժառանգորդումը և Եկեղեցու վարչական անկախության ու ազգային իրավունքների անօտարելիությունը:**

Վերյուծվում են Յայ Եկեղեցու ինքնությունը վիճարկող տեսությունները, որոնց համաձայն՝ Յայոց Աթոռը՝ 1) հիմնարդվել է Կեսարիայում Լուսավորչի ծեռնադրությամբ և ապստամբելով՝ անկախացել է, 2) ինքնուրույնություն է ծեռք բերել՝ մերժելով Քաղկեդոնի ժողովի որոշումները, 3) Կեսարիայի գերիշխանությունից ազատվել է՝ Յոռնի պապից Լուսավորչին կարողիկոսական իրավունքների շնորհմամբ: Ապացուցելով նշված տեսակետների սխալականությունը՝ Օրմանյանը հաստատում է, որ հայրապետական Աթոռների իրավունքների օրինականության հիմքը առաքելական և առաջին երեք Տիեզերաժողովների կանոններն են, որոնք հաստատում են. ա) առանձին Եկեղեցիների իրավասությունների սահմանը սեփական երկրում, բ) որևէ հոգևորական իրավունք չունի միջամտել անկախ Եկեղեցիների գործերին, գ) ծեռնադրությունները չեն կարող իրականացվել՝ առանց իրավական հիմքի, դ) ամեն մի երկրում մերժին խնդիրները կանոնակարգվում են ազգային-Եկեղեցական ժողովով, ե) այլազգի ժողովուրդների Եկեղեցիները պետք է կառավարվեն Ս.հայրերի կանոններով ու ազգային սովորությային իրավունքով: Իսկ Եկեղեցական թեմերի ազատության քաղաքական հիմքը՝ Դռոմեական կայսրության վարչական բաժանումն է: Բնականարար՝ կայսրությանը ոչ ենթակա երկրների Եկեղեցիները չեն կարող հապատակվել ներկայսերական Եկեղեցական Աթոռներին:

Յայոց Աթոռի գոյությունը պայմանավորված է արտաքին որևէ միջամտությամբ, քանզի Յայաստանում առաջալերն են քրիստոնեությունը

տարածող առաջին լուսավորիչները, իսկ Գր. Լուսավորիչը երկրորդն է՝ որպես քրիստոնեության վերանորոգի և ոչ հիմնադիր: Հետևաբար՝ Յայոց Յայրապետի՝ Կեսարիայից ձեռնադրվելը, որը ոչ հաստատում սովորույթ է եղել, չուներ իրավական հիմք և հետևանք:

Օրմանյան ապացուցում է նաև Անտիոքի Արոռից Յայոց հայրապետության անկախությունը: Հերթելով այն կարծիքը, թե Կեսարիայի Արոռը ենթարկվել է Անտիոքի պատրիարքությանը, և Յայոց Արոռն իր միջնորդավորված ենթակայության մեջ էր, նա հաստատում է, որ Անտիոքին ենթակա էին արևելյան (Արևելը՝ ներ հմաստով) նահանգները, այդ բվում՝ Առաջին և Երկրորդ Յայր կոչվողները, որոնք հաճախ շփոթել են բուն Յայաստանի հետ: Վերջինն Անտիոքին երթեք չի ենթարկվել, հետևաբար՝ Յայոց Արոռի անկախությունն աներկարյանի ծցնարտությունն է:

Ինչ վերաբերում է Կ.Պոլսի Արոռի՝ Յայաստանի նկատմամբ կարծեցյալ գերիշխանությանը, դա բացատրվում է այն հանգամանքով, որ այս Արոռը իր Կեսարիայի իրավունքների ժառանգորդն է: Այս պարագայում Յայոց Արոռի ինքնիշխանությունն Օրմանյանը փաստարկում է տրամաբանական հերզման պարզ կանոնով. մերժելով Կեսարիայի Արոռի ենթադրական իրավասությունը Յայաստանի նկատմամբ՝ դրանով իսկ հերքվում է Կ.Պոլսի Արոռի ժառանգործման իրավունքը:

Ատենախոսության մեջ վերլուծվուն է իրեն վավերագիր մատուցվող «Դաշանց թուլք» կոչվող հրովարտակը, որում նկարագրվում է հայերի ու հռոմեացիների դաշինքը, ինչի արդյունքում իր Սեղբեատրոսը ձեռնադրել է Լուսավորչին՝ որպես հայոց պատրիարքը: Յայոց Արոռի ինքնագիտությունը շնորհվել է Շռոմի Արոռից: Շնարված այս պատմությունը դարերով շրջանառության մեջ դնելու նպատակն էր հայ ազգի հոգևոր անկախությունը օտար գերիշխանությունից բխեցնելով՝ միջամտել Յայաստանի ազգային-քաղաքական բոլոր գործնարացներին:

Ատենախոսն անդրադառնում է Թղթի պատմավավերագրական փաստարկներին, որոնց ապավիճում են հռոմեամետ հեղինակները (Վ. Ըստկարյան, Վ. Յացունի, Յ. Շովանյանց և այլոք): Նրանց հիշատակած պատմիչները (Ազարանգեղոս, Մ. Խորենացի, Բուզանդ, Եղիշե, Զենոք Գլակ) նշում են սոսկ Կոստանդիանոսի և Տրդատ թագավորի միջև կնքված քաղաքական դաշինքը, իսկ Եկեղեցական առանձնաշնորհման որևէ վկայություն չկա: Պետական գործիչների միջև դաշինքը չի կարող լինել Եկեղեցական-հոգևոր իրավաստեղծման ու իշխանաշնորհման հիմք:

Յայամետ հեղինակները (Ղ. Ալիշան, Կ. Շահնազարյան, Մ. Փարիզեցի, Մ. Օրմանյան) նշում են Թղթի վավերականությունը հերթելու գլխավոր փաստարկները. Յայաստանի անկախությունը Շռոմից, հանուն պետական անվտանգության՝ Տրդատի ինքնուրույն քաղաքականությունը, որն ազդեց Շռոմի քաղաքական կողմնորոշման վրա, Արևելյան Արոռների դիրքորոշումները՝ պահպանելու ներքին ինքնավարությունը: Ըստ Օրմանյանի՝ հայերն առհասարակ Շռոմ շեն մեկնել, քանզի հայոց թագավորությունն ուղղակի հարաբերվում էր Արևելի և ոչ Արևմուտքի կայսրերի հետ:

Այդպիսով՝ ապացուցվում է, որ Յայոց Յայրապետական Արոռը միշտ եղել է ինքնիշխան՝ երթեք ընդունելով որևէ միջամտություն ներքին վարչական գործերին:

«Հայ Եկեղեցու ազգային քաղաքականությունը՝ Եկեղեցիների միաբանության փորձերի և դավանաբանական պայքարի համատեքստում» Ենթագլխում վերլուծվում է Հայ Եկեղեցու քաղաքականության վերաբերյալ Օրմանյանի հայեցակետը: Դիմնավորվում է, որ V-XIX դդ. ծավալված դավանաբանական պայքարում ազգամիջյան հականարտությունները լուծելու քաղաքականությունն ընթացել է ճշմարիտ դավանակարգի փաստարկումներով ու դրանց շուրջ համաձայնություն հաստատելու փորձերով: Բացահայտվել են դավանաբանական հարցերի փոխկապահությունը քաղաքական խնդիրների հետ և տիրող պետությունների քաղաքական նպատակների իրազործման պայմանը՝ ազգային Եկեղեցների իմբռության վերացում կամ միաձուլում օտար Եկեղեցիներին:

Չխուսափելով բանակցություններից՝ Հայ Եկեղեցին փոխգիջունային քաղաքականությունը ծավալել է ազգի ու Եկեղեցու համար ոչ էական հարցերի շրջանակում: Հանուն քաղաքական նպատակների՝ ընդունելի է համարվել միայն Եկեղեցիների՝ որպես իրավահավասար ու անկախ սուրբեկտների միավորնան գաղափարը, քրիստոնեական համերաշխությունը դիտելով իրավական ու քաղաքական խնդիրների խաղաղ լուծման, ազգի անվտանգության ու բարորության հեմբ:

Դավանաբանական պայքարի ու միջեկեղեցական բանակցությունների համատեքստում վերլուծվում են 3. Օճնեցու, և. Ծնորհալու, Գր. Տղայի և Ն. Լամբրոնացու գաղափարադրույթները, որոնք Օրմանյան արժեվորում է ազգային գաղափարախոսության, Եկեղեցու իմբռիշխանության և ազգային իրավունքների պաշտպանության մեկնակետից: Ըստ նրա՝ Եկեղեցների միության քաղաքականության սկզբնավորողը դավանական որևէ գիջում չհանդուրժող Ծնորհալին էր, մշակողը՝ Գր. Տղան, ով չեզոք փոխհամաձայնությամբ որոշ գիջումներ ընդունեց՝ պահպանելով հայադարձանության հիմնարար սկզբունքները: Իսկ Լամբրոնացին, ուսումնասիրելով քաղաքական բարենպաստ պայմաններից օգտվող օտար Եկեղեցական կարգը՝ ծգտում էր բարեկարգել Հայ Եկեղեցին: Ընդ որում՝ Օրմանյանը ըննադատում է նշված մտածողներին հունադավան կամ լատինադավան համարող հեղինակների չհիմնավորված կարծիքները:

Ազգային իմբռության պահպաննանը նպաստել է Հայաստանի արևելյան գավառների ընդիմագիր հոգևորականությունը՝ բանակցային գործնթացներում չափասահնան դնելով հունամնետության և լատինամնության առջև: Փոխգիջման հայկական քաղաքականությունը գնահատվում է որպես միջին ուղի՝ արմատական հայադարձանության ու ծայրահեղ գիջողության միջև: Եթե չափավոր գիջումնային քաղաքականությունը չէր խախտում Հայ Եկեղեցու անկախությունը՝ միջեկեղեցական հարաբերությունները հանգեցնելով սոսկ դավանական ու քաղաքական չեզոքության, ապա Կիլիկյան թագավորության շրջանում լատինամոլ ու լատինազգի գործիչների քաղաքականությամբ լուրջ վտանգվեց և ազգի, և Եկեղեցու իմբռությունը: Յետևաբար՝ ազգի ու Հայ Եկեղեցու համար առավել անվտանգ է պահպանողական դիրքորոշումը, քան գիջումների անկանխատեսելի քաղաքականությունը, մանավանդ որ՝ միության խնդրի լուծման անհրաժեշտ էին բոլոր կողմերի նպատակների նույնությունը, ինչը բացակայում էր հայ-հունական և հայ-լատինական հարաբերություններում:

Աւենախոսը ներկայացնում է նաև XIX դարում Արևմտահայաստանում ծավալվող ներազգային պայքարը՝ կարողի ու բողոքական հայերի և ազգային պահպանողական գործիչների միջև։ Պահպանողական ուղղությունը պաշտպանում էր Յայ Եկեղեցու Վարչական անկախությունն ու հայոց ներքին ինքնավարության իրավունքները։ Գնահատելով Վենետիկի Միջթարյան միաբանների ազգային միտումները՝ Օրմանյանը քննադատում է Յասումյան հակազգային քաղաքականությունը։ Յարկ է նշել, որ վերջինս հաջողություն չունեցավ, քանզի արմատական կարողիկության ծավալման արգելքներն էին՝ հայության մեծամասնության հավատարմությունն ազգային ավանդական արժեհամակարգին և կարողի ազգանետ հոսանքի ընդունումն արմատական հռոմեադավաններին։

Երրորդ գլխում՝ «Փիլիսոփայարադարձական և իրավափիլիսոփայական հայեցակարգերը», ներկայացվում են քաղաքական փիլիսոփայության, իրավունքի փիլիսոփայության հիմնախնդիրների Օրմանյանի մեջնաբանությունը և սահմանադրական կառավարման նրա տեսությունը։

«Քաղաքական փիլիսոփայության գաղափարակարգը» ենթագլում արժեվորվում են Օրմանյանի փիլիսոփաքաղաքական հայեցակետերը։ Մեկնաբանվում են հասարակության քաղաքական կազմակերպման, իշխանության և կառավարման այն ձևերն ու եղանակները, որոնց նպատակահարմարությունն ազգային կեցության մեջ հիմնավորվում է պատճառակիլիսոփայական փաստարկումներով։ Ըստ նրա՝ հասարակության քաղաքական կազմակերպումը և իշխանաշնորհումը աստվածային օրենքներով սահմանված բնական օրինաչփություն է, որից բխում են ազգերի իրավահավասարության և ինքնակառավարման իրավունքները։

Եթե փիլիսոփայական բազում տեսություններում շեշտվում է պետական ինքնիշխանության զաղափարը, ապա Օրմանյանը, եւնելով ազգի առկա կեցությունից, ինքնիշխանությունը դիտում է ոչ միայն որպես պետության ատրիբուտ, այլև ազգի բնական իրավունք և ազգային քաղաքական անկախության հիմնապայման։

Իշխանության ձևերի հարաբերակցության հարցում Օրմանյանը պաշտպանում է հոգևոր և աշխարհիկ իշխանությունների իրավահավասարության ու փոխհամագործակցության սկզբունքները՝ մերժելով որևէ մեկի գերակայությունը կամ ենթակայությունը։ Յաստատելով կառավարման ձևերի պատճառականությունը՝ պարզագույն ձևելով մինչև իրավական պետություն, հայ մտածողն այս ձևերի ճիշտ կամ սխալ լինելը հիմնավորում է պետության կայացման օրինականության, հասարակական քարորության, ժողովրդի ու պետության անվտանգության, կառավարողների քարոյաքաղաքական նկարագրի և այլ սկզբունքների ու գործոնների հաշվառմանը։

Լավագույնը համարվում է ժողովրդավարական-սահմանադրական կառավարումը, որի սկզբունքներից գլխավորը իշխանությունների բաժանման և պետական (կամ ազգային) իշխանության միասնականության պահպանման ներդաշնակ հարաբերակցության սկզբունքն է։ Պետական ինքնիշխանության գլխավոր սույրեկտը օրենսդիր իշխանությունն է, քանզի օրինաստեղծման իրավունքով դրսուրվում է նրա գերակայությունը մյուս՝ գործադիր և դատական ճյուղերի նկատմամբ։ Իշխանության սուրբեկության հական հատկանիշը կառավարման իրավասությունն իբրև քաղա-

քական ու բարոյական պատասխանատվություն կրելն է, ինչը դրսկորվում է հասարակության կամ ազգի բարօրության հոգածությամբ:

«Կենտրոնացված և ապակենտրոն կառավարման սկզբունք-ների հարաբերակցությունը» ենթագլխում վերլուծվում են կենտրոնացված և ապակենտրոն կառավարման էության և սկզբունքների Օրմանյանի փաստարկումները: Այս սկզբունքների արդյունավետությունն ապացուցվում է միայն պատմաքաղաքական փաստարկմերով՝ հաշվի առնելով կոնկրետ երկրի բնապատմական ու քաղաքական պայմանները, ազգերի և ժողովրդների՝ որպես ինքնիշխան սուբյեկտների հրավարադարձական մշակույթին ու հոգևոր կեցությունը: Դաստատվում է, որ ապակենտրոնության սկզբունքը կարող է արդյունավետ գործառել միայն ինքնարակ հասարակության մեջ, որտեղ վարչական իրավահարաբերությունների սուբյեկտներն ունակ են ապակենտրոն կառավարման՝ առանց վտանգելու պետական ինքնիշխանությունը և հասարակական ներդաշնակությունը: Դակառակ պարագայում նախընտրելի է կենտրոնացված կառավարումը:

Դայ ավանդական պետական քաղաքականությանը բնորոշ է երկու միտում. մի կողմից կենտրոնացված իշխանության ու թագավորական ժառանգական իրավունքի անրապնդում՝ չեզոքացնելով ընդդիմադիր ուժերի բացարձակ ապակենտրոն քաղաքական նկատումները, մյուս կողմից՝ տեղական իշխանությունների ինքնակառավարման իրավասության պաշտպանություն, հատկապես՝ արտաքին զավթողականության պայմաններում: Աստեղախոսը հիմնավորում է, որ պետականության կրաստից հետո կենտրոնախույս միտումները վտանգավոր են: Օտար տիրապետության ներք կամ կիսանկախ քաղաքական կեցությամբ ժողովրդի ազգային կենտրոնացված ինքնակառավարման համակարգը դաշնում է ոչ միայն ազգային հարաբերությունների կանոնակարգման հենք, այլև ազգային միասնությունն ապահովելու երաշխիք: Ներազգային քաղաքական գործնաբացմերում Օրմանյանը շեշտում է ազգակենտրոն քաղաքականության անհրաժեշտությունը, որի նպատակը ազգային իշխանության մեջաշնորհի պահպանումն է: Սակայն տիրապետող կառավարության հետ հարաբերություններում օրինաչափ է ապակենտրոնության սկզբունքի կիրառումը՝ որպես ազգային ինքնորոշման գաղափարաբարդարական հենք:

Աստեղախոսը ներկայացնում է նաև վերոհիշյալ խնդրի՝ Դայ եկեղեցու տեսակետոր: Վերջինս մերժում է իշխանության և քացարձակ կենտրոնացումը, և ծայրահետ ապակենտրոնացումը: Միջեւելեցական հարաբերությունների մակարդակում եկեղեցին միշտ պաշտպանել է կառավարման ապակենտրոնության սկզբունքը՝ որպես հայ ժողովրդի հոգևոր ինքնության ու եկեղեցու ինքնակառավարման հենք:

«Իրավափիլիսոփիայական հայեցակարգը» ենթագլխում քննարկվում են իրավափիլիսոփիայական խնդիրների Օրմանյանի փաստարկումները: Իրավական մշակույթի լինելիությունը պայմանավորելով իրավաճանաչողությամբ՝ հայ մտածող մեկնարանում է օթենքի, իրավունքի և ապատության ծագման ակունքները, եռթյունը, բարոյադիրավական արժեհամակարգը, օրինաստեղծման ու իրավաստեղծման գործնաբացմերի բնույթը և փոխկապվածությունը: Դիմնավորվում է, որ մարդկային կամքով ստեղծված օրենքների հիմքում արժեբանական ու նպատակարանական

սկզբունքներն են, որոնք գործառում են հասարակական օգտակարության չափանիշով և հանուն ազգի բարորության: Այտենախոսը վերլուծում է օրենքների գործադրության և փոփոխելիության վերաբերյալ Օրմանյանի հայեցակետը, ըստ որի՝ օրինաստեղծման հիմնապայմաններն են. ա) ճանաչել կոնկրետ ժամանակի պատմաքաղաքական իրողությունները, ազգի առկա կեցությունը, պետական և ազգային իրավունքները, բ) հետազոտել օրենքների հմաստային բովանդակությունն ընկալելու և դրանք գործադրելու ազգի կարողունակությունը, գ) ուսումնասիրել օտար օրենսգրքերն ու կանոնադրությունները՝ չքացառելով որոշ օրենքների փոխառությունը, եթե դրանք բացակայում են ազգային օրինակարգում, և փաստարկված է դրանց կիրածման ամիրաթեշտությունը:

Օրմանյանի իրավափիլիսոփայական հայեցակարգում առանցքային է ընտանեկան իրավունքի հիմնախնդիրը, որը միշտ լուծվել է պահանջական իրավակարգի համաձայն: Որպես բնական իրողություն՝ ամուսնությունը կայանում է աստվածային-բնական օրենքներով, որպես բարոյական միություն՝ Ենթակա է կրօնական օրենքներին և իրուն հասարակական կյանքի կազմակերպման միջոց՝ կրում է քաղաքացիական օրենքների ազդեցությունը: Ընտանիքը ազգագոյության ու պետականության կազմավորման ու պահպանման հիմքն է, ուստի՝ հայ Եկեղեցականը երեք չի քառողման մեջ մեջություն և զրկում աշխարհիկ օրինական վայելքներից:

«Ազգային սահմանադրականության պատմափիլիսոփայական և իրավաքաղաքական հիմքերը» Ենթագիտում բացահայտվում են արևմտահայոց սահմանադրական շարժման պատմաքաղաքական օրինաչփությունները, իրավական հիմքերը, Հայաստանում սահմանադրական կարգի հնարավորությունը և ազգային սահմանադրականության արժեամակարգը: Սահմանադրական կառավարման գաղափարը բխում է ազգային գաղափարականության և Հայ Եկեղեցու սահմանադրության սկզբունքներից, որոնց համաձայն՝ սահմանադրական իրավունակությունը գերազույն արժեք է՝ ազգի հնքնակառավարման ազատության, իրավունքների ճանաչման և օրինական գործադրման իրավական կեցության հիմքը: Յիմնավորվում է, որ Ազգային սահմանադրությունը ոչ թե Եվոպական սահմանադրությունների կրկնօրինակն է կամ Բ.Դավան քաղաքականության հետևանքը, այլ հայոց պահական վարչական կառույցների աստիճանական սահմանադրականացման և ազգային իրավահարաբերությունների ժողովրդավարացման բնական ու քաղաքական արդյունքը: Սահմանադրությունը ներառում է ազգային պետության իրական մոդել, որի իրագործումը հայ գործիչների գերազույն նպատակն էր:

Օրմանյանի հայեցակարգում կարևոր է Ազգային վարչության կառուցակարգի վերլուծությունը: Ազգային իշխանության աղբյուրը և կրողը ազգն է, ուստի՝ վարչական բոլոր մարմինները պատասխանատու են ազգի առջև: Սահմանադրական կառավարումն իրականացվում է կենտրոնական և գավառական իշխանությունների ուղղահայաց ու հորիզոնական հարաբերությունների այսինքն՝ կենտրոնացման և ապակենտրոն սկզբունքների համադրությամբ: Ազգային վարչությունը սահմանադրված է խառը կառավարման ձևաչփով, որում համադրված են միապետական (ազգապետական), խորհրդարանական և ժողովրդապետական սկզբունք-

ները: Ազգային ժողովների և դրանք նախագահող պատրիարքի հարաբերությունների կայունության երաշխիքը, ըստ Օրմանյանի, նրանց քաղաքական համախոհության, համագործակցության, ազատ գործունեության և սահմանադրական հակակշիռների համադրությունն է:

«Եղբակացություններում» ամփոփում են ատենախոսության հիմնական արդյունքները. կատարվում են մի շարք ընդհանրացումներ: Դրանցից առավել կարևորներն են.

• XIX դարի հայ մտածողների գիտափիլսոփայական ժառանգության մեջ մարդու հիմնահարցը իմաստավորվում է ժամանակի պատմաքաղաքական հրողությունների, գաղափարատեսական սկզբունքների համատեքստում: Առավել կարևորվում են մարդու՝ որպես քաղոյական, սոցիալական ու քաղաքական էակի առաքելությունը հասարակության մեջ: Մարդու գործունեությունն արժեվորվում է օրինապահությամբ, քարոյական չափանիշներով և մարդասիրական նպատակներով:

• Օրմանյանի փիլիսոփայական մտածումների ելակետը հայություն-հայրենիք հարաբերակցությունն է, ինչից նա բխեցնում է ազգի քաղաքական հճնորոշման գաղափարը: Մերժելով եվրոպական քաղաքական փիլիսոփայության այն հայեցակետը, թե ազգագոյության հիմքը պետաքաղաքական կառույցներն են, նա հիմնավորում է, որ ազգի հճնակառավարման օրինականության բնական հենքը հայ ազգի ու ազգայնության գոյությունն է. չկա ազգ, ուրեմն՝ չկա և չի կարող լինել պետություն, բայց ոչ հակառակը: Ազգի լինելիությունը պայմանավորված է ազգակազմիչ կեցության հիմքերով՝ պատմությամբ, ազգաբնակչությամբ, լեզվով և հայրենիքով, որոնցում ներհյուսված են նրա հոգևոր կեցության բաղադրիչները (ազգային կազմակերպություն, համազգային նպատակ և ազգային միասնություն):

• V-XIX դր. ծավալված դավանարանական պայքարում և միջեկեղեցական բանակցություններում ազգամիջյան հակամարտությունները լուծելու քաղաքականությունն ընթացել է ծշմարիտ դավանակարգի փաստարկումներով ու դրանց շուրջ համաձայնություն հաստատելով փորձերով: Յայ եկեղեցու ազգային քաղաքականության հիմքում ազատախոհության և հանդուրժողության սկզբունքներն են, որոնց համաձայն՝ հոգևոր իշխանությունը չի բացառել հարաբերություններն այլ եկեղեցիների հետ: Սակայն ընդունելի է համարվել միայն եկեղեցիների՝ որպես իրավահավասար ու անկախ սուբյեկտների միավորման գաղափարը:

• Օրմանյան քաղաքական փիլիսոփայության գաղափարադրույթներում հիմնավորվում է, որ իշխանաշնորհումը աստվածային օրենքներով սահմանված բնական օրինաչափություն է, ինչից բխում է ազգերի հճնակառավարման իրավունքը: Փաստարկելով կառավարման սկզբունքների արդյունավետությունը ժողովուրդների բնական ու հոգևոր առանձնահատկություններին համապատասխան՝ մտածող հաստատում է, որ ապակենորության սկզբունքը կիրառելի է միայն հճնարավ հասարակության մեջ: Յա ազգային կեցության մեջ դիտարկվել է երկու միտում. մի կողմնից կենտրոնացված իշխանության անրապնդում, մյուս կողմից՝ հճնակառավարվող սուբյեկտների պաշտպանություն, հատկապես՝ արտաքին զավթողականության պայմաններում:

• Քննարկվող պատմաշրջանում բացառելով հեղափոխական շարժումների հաջողությունը՝ պահպանողական մտածողն առավել հրատեսական է համարում ազգային խնդիրների լուծման սահմանադրական ուղին: Սահմանադրական քաղաքականության նպատակն է՝ օսմանյան կայսրության ողջ տարածքում սահմանադրական իրավունքների գործադրմանը ձևավորել արևմտահայոց միասնական իրավական կեցություն, որը ապագայում կլիներ ազգի տարրեր հատվածների քաղաքական միասնության ու պետականության վերականգնման հիմքերից մեկը:

Ստենախոսության հիմնական դրույթներն արտացոլվել են հե- ղինակի հետևյալ հրապարակումներում.

1. «Դաշանց Թորի» վավերականության պատմաքաղաքական և հրավական փաստարկումները // Յայաստան. ֆինանսներ և էկոնոմիկա.- Եր., 2008, Թիվ 10, էջ 24-34:

2. Յայ Եկեղեցու ազգային քաղաքականությունը Եկեղեցիների միաբանության փորձերի և դպավարաբանական պայքարի համատեքստում // Յայաստան. ֆինանսներ և էկոնոմիկա.- Եր., 2008, Թիվ 11-12, էջ 34-50:

3. Յայ Եկեղեցու հնքնիշխանության հիմքերի խնդիրը Մաղաքիա Օրմանյանի ուսմունքում // Ամսագիր ՊԱՅ (գյուղատնտեսագործության հայության ամսագիր) և առաջարկագիր ՊԱՅ (գյուղատնտեսագործության հայության ամսագիր).- Եր., Ամս. ՊԱՅ, 2008, #1, էջ 70-85:

4. Սաղաքիա Օրմանյանի ազգի կեցության սկզբնահիմքերի հայեցակարգ // Ամսագիր ՊԱՅ (գյուղատնտեսագործության հայության ամսագիր) և առաջարկագիր ՊԱՅ (գյուղատնտեսագործության հայության ամսագիր).- Եր., Ամս. ՊԱՅ, 2009, #2, էջ 74-86:

5. Ազգային-քաղաքակրթական հնքնության հիմնախնդիրը Մաղաքիա Օրմանյանի պատմաքաղաքական ուսմունքում // Քաղաքագիտության հարցեր (Միջբուհական գիտաժողովի նյութեր).- Եր., «Մանկավարժ» հրատ., 2010, էջ 61-93:

6. Ա. Օրմանյանի մարդաբանական և սոցիալական հայագրները // Յայաստան. ֆինանսներ և էկոնոմիկա.- Եր., 2010, Թիվ 4-5, էջ 116-123:

7. Ազգային սահմանադրականության հիմնախնդիրները Մաղաքիա Օրմանյանի իրավաքաղաքական ուսմունքում // Յայաստան. ֆինանսներ և էկոնոմիկա.- Եր., 2010, Թիվ 7-8, էջ 134-153:

8. Տեսական աստվածաբանության հիմնագաղափարների արժեվորում Ա. Օրմանյանի ազգային խնդրակարգում // Յայաստան. ֆինանսներ և էկոնոմիկա.- Եր., 2010, Թիվ 10, էջ 116-123:

9. Կենտրոնացված և ապակենտրոն կառավարման հիմնասկզբունքների՝ Սաղաքիա Օրմանյանի փաստարկումները // Յայաստան. ֆինանսներ և էկոնոմիկա.- Եր., 2010, Թիվ 11, էջ 134-142:

10. Ա. Օրմանյանի իրավական հայեցակարգ // Բանբեր Երևանի. Բրյուսովի անվան պետական լեզվաբանական հանաւսարանի, #3, Յասարակական գիտություններ, Պրակ 8.- Եր., Լինգվա, 2010, էջ 57-81:

11. Սաղաքիա Օրմանյանի քաղաքական փիլիսոփայության հիմնահարցերը // Ամսագիր ՊԱՅ (գյուղատնտեսագործության հայության ամսագիր) և առաջարկագիր ՊԱՅ (գյուղատնտեսագործության հայության ամսագիր).- Եր., Ամս. ՊԱՅ, 2011, #2, էջ 42-59:

12. Ազգային միասնության գաղափարը Ա. Օրմանյանի ուսմունքում // Յայաստան. ֆինանսներ և էկոնոմիկա.- Եր., 2011, Թիվ 8, էջ 60-64:

Lilit Sarvazyan

**EXAMINATIONAL ANALYSIS
OF MAGHAQIA ORMANYAN'S SOCIO-PHILOSOPHICAL
CONCEPT**

Dissertation seeking a scientific degree of a candidate of philosophical sciences, with a specialization in "History of Philosophy" 09.00.02.

The defense of the dissertation will take place on July 4, 2012 at 13:00 at the session of the Specialized council 013 of the HAC within the Yerevan State University, 0025, 52a Aboyan st., Yerevan

SUMMARY

The importance of the socio-philosophical concept of the prominent scholar of the XIX-XX centuries Maghaqia Ormanyan is conditioned by such a scientific-philosophical analysis which refers to the problem of the human-being, the present perceptions of national self-determination and independence, the possibilities for the cultural-civilizational progress of peoples, the correlation between the state and the church, the principles of national self-governance and constitutional culture. These issues are in line with the modern issues of the philosophy of law and political philosophy. In the research the anthropological, historical-philosophical, social-ethical, legal-political concepts of Maghaqia Ormanyan are analyzed and given a meaning at a quite new methodological level for the first time.

In the dissertation the issues of the human existence, essence, self-will, moral virtues and social mission of the latter are proven in the context of Christian values and the basic principles of political philosophy. National problems are interpreted on the bases of the mentioned, and the key to their solution is discovering the origins of the nation's existence. Thus, existence of the nation is conditioned by its history, population, language and homeland /objective reasons/, as well as by the spiritual components of existence, national goals and national unity.

The dissertation criticizes the opinion according to which the Armenian nation is just a religious community, that "has left from the historical arena" or a "geographical element", thus having no perspectives for a civilization rebirth. The theory of a "nation-state" is also rejected, according to which the basis for national existence is the state and political interactions. The natural basis for the self-governance of the nation and its civilizational identity is the nation itself and its spiritual vitality. The state and religion are not definitive for national existence. As Ormanyan believes, the inquisition of the Armenian spirit is a methodological basis and orienteer for giving a meaning to national history and the paths for its rebirth.

The grounds for the sovereignty of the Armenian Apostolic Church sovereignty, its national identity and the historical role it played in national

processes are defined from a historical-philosophical perspective. In this research the Greco-Roman viewpoints rejecting the identity of the Armenian Church are denied, based upon different historical documents and sources. The national policy of the Armenian Church is analyzed in the context of religious struggles. The author of this work shows that the compromising policy of Armenian statesman in the Armenian-Latin and Armenian-Greek negotiations has been enacted in issues of no vital importance for the nation and the Church. Only the idea of Christian solidarity of churches, as legally equal and independent subjects, was seen acceptable for political goals and objectives.

The writer of the thesis appreciates the legal and political views of Maghaqia Ormanyan referring to the political organization of the society, ways of practicing power and governance and their suitability for national existence. The political organization of the society is a natural pattern which is displayed in the transition from a natural to a political state of human community. Over the legalization of the society political and legal relations occur as a result of which an authority is formed to secure the natural rights of individuals and social harmony.

From the traditional aspect Ormanyan separates 2 forms of authority: secular and religious. The secular authority is seen in the legislative, legal administrative and judicial functions. The religious authority also has the above mentioned rights, but it also defines rules, controls their implementation, protects and unifies the people and performs cultural activities. If in various philosophical theories the idea of sovereignty is stressed, the Armenian scholar considering the current state of the nation, sees sovereignty not only as a state attribute, but a nation's natural right and a basic condition for national independence as well.

The historicity of government forms and their succession from the simplest structure to a legal state are confirmed in the thesis. According to Ormanyan the general ways of governance are the monarchy and the republic. The choice of either is defined by historical developments, natural tendencies of peoples political and spiritual lifestyles. Absolute monarchy and theocracy are rejected as unacceptable for all nations because under such governance the welfare of people is never considered as the major goal of the state. Constitutional monarchy is a more moderate way of governance which is replaced by a parliamentary system of governance as a result of political developments.

The research analyses Ormanyan's concept of constitutional governance, where the national constitutional system of values and the principles of the Armenian nation's self-governance are discovered. Excluding the effectiveness of revolutionary movements in the discussed historical period, the liberal-conservative scholar concentrates particularly on the constitutional means for the solution of national problems. As to the reestablishment of the Armenian statehood, he sees it as a result of political transformations conditioned by natural and historical necessity.

Лилит Сережаевна Сарвазян

КРИТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКОЙ КОНЦЕПЦИИ МАГАКИЯ ОРМАНЯНА

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.02 "История философии".

Защита состоится 4 июля 2012г. в 13:00 часов по адресу 0025, г. Ереван, ул. Абовяна 52а, ЕГУ, на заседании Специализированного совета ВАК № 013 при Ереванском Государственном Университете.

РЕЗЮМЕ

Социально-философское учение выдающегося армянского мыслителя XIX-XX вв. Магакия Орманяна включает анализ целого спектра научно-философской проблематики, стержнем которой являются: проблемы человека; национального самоопределения и национальной независимости; потенциальные возможности культурно-цивилизационного развития наций; соотношения государство-церковь, - осмысление которых созвучно современным проблемам философии права и политической философии. В исследовании в новом методологическом срезе впервые анализируются и осмысливаются антропологические, историко-философские, социально-моральные, политico-правовые аспекты концепции Орманяна.

В диссертации проблемы сущности человека, его природы, самовластия, свободы воли, нравственных добродетелей и социального призыва аргументируются в контексте базисных принципов христианской системы ценностей и политической философии. На этой основе интерпретируются национальные проблемы, ключ решения которых автор усматривает в раскрытии сущностных основ нации: существование нации обусловлено ее историей, населением, языком и родиной (объективные основы), а также компонентами духовного бытия нации, общенациональной целью и национальным единством. Духовным единством обусловлены индивидуальность нации, ее идентичность.

В диссертации подвергаются критическому анализу точки зрения, согласно которым армянская нация это лишь "удаленная с исторической арены религиозная община" или "географический элемент", поэтому не имеет перспективы цивилизационного возрождения. Отвергается теория "нация-государство", согласно которой основой существования нации являются государство и политическая коммуникация. Обосновывается положение о том, что естественная основа самоуправления и цивилизационной идентичности нации являются нация и ее духовная жизнеспособность. Государство и ре-

лигия не являются атрибутивными для существования нации. Исследование души армянства Орманян рассматривает как методологическую основу и как ориентир для осмыслиения путей возрождения нации и национальной истории.

С историко-философской точки зрения интерпретируются основы суверенитета, национальная природа и историческая роль Армянской церкви в национальных процессах. На основе источников и документов отвергаются греко-римские точки зрения, отрицающие идентичность Армянской церкви. Анализируется национальная политика Армянской церкви в контексте попыток единства церквей и религиозной борьбы. Диссертант обосновывает, что компромиссная политика армянских деятелей рассматривалась в рамках вопросов не существенных для нации и церкви. Во имя политических целей приемлемой считалось только идея христианской солидарности церквей в качестве равноправных и независимых субъектов.

Диссертант оценивает политico-правовые взгляды Орманяна, которые относятся к политической организации общества, формам власти и правления и их целесообразности в национальном бытии. Политическая организация общества есть результат естественной закономерности, которая проявляется в переходе от естественного состояния человеческого общежития к государственно-политическому, когда формируются политico-правовые отношения, власть – с целью защитить естественные права индивидов, их безопасность и политическое единство, обеспечить социальную гармонию. Если в многочисленных философских теориях подчеркивается идея государственного суверенитета, то армянский мыслитель, исходя из нынешнего состояния нации, рассматривает суверенитет не только как атрибут государства, но и как естественное право нации и предпосылка национальной независимости.

В диссертации утверждается историчность форм правления: от простейшей формы до правового государства. Основными формами правления Орманян считает монархию и республику. Он отвергает абсолютную монархию и теократию, как неприемлемые формы правления для любой нации. Мыслитель наиболее приемлемой считает конституционную монархию, которую в результате политического развития сменяет парламентское правление с принципом народного представительства.

В исследовании анализируется концепция конституционного правления Орманяна, в которой раскрывается национальная конституционная система ценностей, принципы самоуправления армянской нации. Исключая продуктивность революционных движений в изучаемом историческом периоде, либерально-консервативный мыслитель считает более реальным конституционный путь решения национальных проблем, а реконструкция армянской государственности воображает только как результат текущей естественно-исторической необходимости политических преобразований.